

**МІЖНАРОДНАЯ ПРАВАВАЯ ДАПАМОГА ПА КРЫМІНАЛЬНЫХ СПРАВАХ –  
ІНСТЫТУТ КРЫМІНАЛЬНА-ПРАЦЭСУАЛЬНАГА ПРАВА**

**В. І. Самарын**

*дацэнт кафедры крымінальнага працэсу і пракурорскага нагляду  
юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,  
кандыдат юрыдычных навук, дацэнт  
samarynv@bsu.by*

У артыкуле праводзіцца комплексны аналіз прававой прыроды нормаў міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах. На аснове супастаўлення класічных прыкмет прававога інстытута абгрунтоўваецца вывад аб прыналежнасці названых норм да самастойнага інстытута крымінальна-працэсуальнага права.

**Ключавыя словы:** міжнародная прававая дапамога; крымінальна-працэсуальнае права; сістэма права; галіна права; інстытут права.

В статье проводится комплексный анализ правовой природы норм о международной правовой помощи по уголовным делам. На основе сопоставления классических признаков данного правового института обосновывается вывод о принадлежности указанных норм к самостоятельному институту уголовно-процессуального права.

**Ключевые слова:** международная правовая помощь; уголовно-процессуальное право; система права; отрасль права; институт права.

Комплекс норм, якія рэгулююць міжнародную прававую дапамогу па крымінальных справах, з’яўляецца адным з недастаткова вывучаных аб’ектаў у тэорыі крымінальнага працэсу. Нягледзячы на шырокае распаўсюджванне такіх норм у крымінальна-працэсуальным заканадаўстве розных дзяржаў, у літаратуры да гэтага часу няма адзінства ў вызначэнні іх прававой прыроды і галіновай прыналежнасці.

Пагадзімся з М. В. Мясчанавай, што «ў шматлікіх прававых даследаваннях даказана, што міжнароднае публічнае права і нацыянальна-прававыя сістэмы ўяўляюць сабой розныя самастойныя сістэмы права» [1, с. 11]. Міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах намі будзе разумецца ў яе шырокім сэнсе (устаноўленая міжнароднымі дагаворамі і нацыянальным заканадаўствам сістэма норм і працэдур, якая забяспечвае ўзаемадзеянне органаў, якія вядуць крымінальны працэс, з органамі замежных дзяржаў з мэтай раскрыцця і расследавання злачынстваў, прыцягнення вінаватых да адказнасці, выканання прыгавораў, захавання правоў удзельнікаў працэсу).

Нормы аб міжнароднай прававой дапамозе маюць працэсуальны характар, таму што рэгулююць правядзенне і арганізацыю працэсуальных дзеянняў, неабходных для правільнага і своєчасовага расследавання і разгляду крымінальных спраў, калі ў іх удзельнічае замежны элемент або патрабуецца ўзаемадзеянне паміж органамі розных дзяржаў.

У нямецкай дактрыне вылучаюць міжнародную і ўнутрыдзяржаўную прававую дапамогу па крымінальных справах [2, с. 1107]. Апошняя заключаецца ў выкананні даручэнняў органаў крымінальнага пераследу і судаў нацыянальнымі органамі. І такая дапамога, хоць і фрагментарна, рэгулюецца крымінальна-працэсуальным законам (гл.

ч. 6 арт. 34, ч. 7 арт. 36, ч. 3 арт. 39, ч. 4 арт. 184, арт. 224<sup>1</sup>, ч. 4 арт. 343<sup>1</sup> КПК), бо яна з’яўляецца дапаможным працягам вядзення па крымінальнай справе. І чаму такі “дапаможны працяг”, выходзячы за межы юрысдыкцыі, мусіць губляць свае крымінальна-працэсуальныя ўласцівасці?

Нормы, якія намі даследуюцца, забяспечваюць узаемадзеянне органаў, якія вядуць крымінальны працэс, кампетэнтных органаў розных краін, што неабходна для бесперапыннасці і эфектыўнасці вядзення па матэрыялах і крымінальнай справе, абароны правоў удзельнікаў працэсу і дасягнення задач крымінальнага працэсу. Працэдура аказання міжнароднай прававой дапамогі, як правіла, уключае этапы накіравання просьбы, яе разгляду, вырашэння і выканання, што таксама адносіцца да працэсуальнай сферы.

Пазітывісцкі довад: заканадаўца ў многіх дзяржавах размясціў гэтыя нормы ў крымінальна-працэсуальным законе. Міжнародная прававая дапамога рэгламентуецца нормамі, уключанымі ў крымінальна-працэсуальныя кодэксы і міжнародныя дагаворы, якія выконваюцца ў рамках крымінальнага працэсу, што паказвае наяўнасць адзінай галіновай прыналежнасці. І нават у краінах, дзе існуе спецыяльны закон у дадзенай сферы, прасочваецца крымінальна-працэсуальная сувязь. Так, у § 3 Закона Чэхіі № 104/2013 ад 20 сакавіка 2013 г. “Аб міжнародным судовым супрацоўніцтве па крымінальных справах” зроблена адсылка да КПК: “калі гэтым Законам не прадугледжана іншае або калі пэўнае пытанне не ўрэгулявана ім, прымяняецца Крымінальна-працэсуальны кодэкс”.

Нормы міжнароднай прававой дапамогі забяспечваюць рэалізацыю працэсуальных правоў і абавязкаў удзельнікаў крымінальнага працэсу. КПК Рэспублікі Беларусь замацоўвае правы і абавязкі асобы, затрыманай або да якой прыменена мера стрымання на падставе рашэння аб выкананні просьбы органа замежнай дзяржавы або ў сувязі са знаходжаннем у міжнародным вышуку з мэтай выдачы, а таксама яе абаронцы (арт. 507–509).

КПК “убудоўвае” нормы міжнароднага публічнага права нацыянальныя крымінальны працэс з дапамогай КПК (ч. 5 арт. 1). Рэалізацыя іх немагчыма без працэсуальнай абалонкі. А. А. Багданаў падкрэслівае, што працэсы разыходжання незваротныя: нават калі раней звязаныя часткі ўз’ядноўваюцца, яны ўжо не ўтвараюць ранейшага цэлага [3, с. 11]. Такое меркаванне дастасавальна і да незваротнасці аддзялення міжнародна-прававых і нацыянальных крымінальна-працэсуальных норм. Так, нормы аб міжнароднай прававой дапамозе, якія ўзніклі як следства знешнепалітычных пагадненняў, з часам набываюць працэсуальную спецыфіку і становяцца ўстойлівымі элементамі нацыянальнага крымінальнага працэсу. Мы гаворым у гэтым выпадку аб прававым аспекце інтэрферэнцыі наддзяржаўнага (норм міжнароднага паходжання) у крымінальны працэс [4], што параўнальна з інгрэсіяй у А. А. Багданава пры развіцці сістэм [5, с. 155–161].

Характарызуючы міжнародную прававую дапамогу па крымінальных справах як інстытут крымінальна-працэсуальнага права, даследчыкі часта ўспрымаюць гэта як аксіёму [6, с. 27]. Інстытут права – гэта структурны элемент галіны права, які ўяўляе сабой сукупнасць узаемазвязаных нормаў, якія рэгулююць пэўны від аднастайных грамадскіх адносін у рамках дадзенай галіны [7, с. 159]. Узнікненне крымінальна-працэсуальнага інстытута заўсёды звязана з узнікненнем задачы – неабходнасці

самастойнай рэгламентацыі пэўнай групы або разнавіднасці крымінальна-працэсуальных адносін [8, с. 119].

Частка сістэмы, якая сыходзіць па лініі разыходжання, можа дапаўняць іншыя яе часткі праз абмен функцыямі (асіміляцыя / дэасіміляцыя актыўнасцяў) [3, с. 13]. Адпаведна, галіны і інстытуты права з'яўляюцца не толькі рознымі, але і ўзаемадапаўняльнымі: крымінальны працэс і міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах, хоць і адрозніваюцца па прадмеце і структуры, але ўзаемна падтрымліваюць прававы парадак у трансгранічнай крымінальнай юстыцыі.

Класічны тэарэтыка-дагматычны падыход да вызначэння інстытута права прадстаўлены ў працах С. С. Аляксеева. Ён вылучаў наступныя прыкметы: самастойнае рэгулятыўнае ўздзеянне на пэўныя грамадскія адносіны, сістэмнасць і скончанасць рэгулявання, аднастайнасць зместу, адзінства юрыдычнай канструкцыі, унутраная арганізацыя і структура, юрыдычнае адзінства і наяўнасць агульных нормаў, фармальнае адасабленне [9, с. 121–135].

Зыходзячы з названых прыкмет прававога інстытута, паспрабуем спраецываваць іх на нормы права, якія разглядаюцца з дадзеным артыкуле:

1. Самастойнае рэгулятыўнае ўздзеянне. Нормы аб міжнароднай прававой дапамозе па крымінальных справах накіраваны на рэгуляванне асаблівай сферы: прымяняюцца ў трансгранічных сітуацыях у рамках крымінальнага працэсу і рэгулююць грамадскія адносіны паміж органамі, якія вядуць крымінальны працэс, кампетэнтнымі органамі і органамі замежнай дзяржавы ў сувязі з расследаваннем, судовым разборам і выкананнем прыговораў. Гэта не выпадковы блок норм, а дакладна акрэсленая сфера грамадскіх адносін, дзе інстытут выконвае самастойную рэгулятыўную функцыю, маючы спецыфічныя суб'екты, механізмы і абмежаванні.

Адпаведна прадметам прававога рэгулявання дадзенага інстытута можна назваць грамадскія адносіны, якія складваюцца ў сувязі з накіраваннем, разглядам, вырашэннем і выкананнем просьбаў адпаведных органаў, якія ажыццяўляюць папярэдняе расследаванне, судовы разбор крымінальнай справы, а таксама вырашэнне працэсуальных пытанняў, якія ўзнікаюць пры выкананні прыговораў.

2. Сістэмнасць і скончанасць рэгулявання. Міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах ахоплівае комплекс норм, якія рэгулююць падставу і ўмовы аказання дапамогі; падставы адмовы ў яе аказанні; віды такой дапамогі (экстрадыцыя, выкананне працэсуальных даручэнняў, перадача крымінальнага пераследу, перадача асуджаных і інш.); працэсуальны парадак накіравання просьбы, яе вырашэння і выканання; паўнамоцтвы адпаведных органаў; правы і гарантыі асоб, якія ўдзельнічаюць у дадзенай працэдуры.

У законе гэты комплекс прадстаўлены ў разд. XV КПК Рэспублікі Беларусь. Гэта сістэма ўзаемазлучаных нормаў, лагічна завершаная, здольная самастойна рэгуляваць трансгранічныя працэсуальныя адносіны. Яна не патрабуе прыцягнення знешніх (пазаінстытуцыйных) норм для базавага правапрымянення, што паказвае на яе скончанасць.

3. Аднароднасць зместу. Прававы інстытут характарызуецца лагічна выбудаванай унутранай паслядоўнасцю норм. Інстытут міжнароднай прававой дапамогі ўключае нормы, размешчаныя ў пэўнай паслядоўнасці, якая адлюстроўвае логіку: ад падставы аказання дапамогі да парадку выканання просьбы органа замежнай дзяржавы. Гэта

пацвярджае структурную арганізаванасць і аднастайнасць зместу, што прама паказвае на наяўнасць інстытута ў юрыдычным сэнсе.

4. Адзінства юрыдычнай канструкцыі. Нормы прававога інстытута аб'яднаны не толькі лагічна, але і канцэптуальна, гэта значыць яны былі задуманы заканадаўцам як адзінае цэлае, накіраванае на вырашэнне пэўнай прававой задачы. Зноў адзначым, інстытут міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах вылучаны ў асобны раздзел КПК (гэтая тэндэнцыя прыкметная не толькі ў Беларусі (гл., напрыклад, КПК Італіі, Казахстана, Кыргызстана, Латвіі, Малдовы, Польшчы, Расійскай Федэрацыі, Славакіі, Украіны, Эстоніі)), што адлюстроўвае волю заканадаўцы стварыць цэласны нарматыўны комплекс, накіраваны на забеспячэнне эфектыўнага і дапушчальнага транснацыянальнага крымінальнага працэсу шляхам пераадолення тэрытарыяльных і юрысдыкцыйных абмежаванняў.

Уся сукупнасць норм, што разглядаюцца, падпарадкавана агульнай мэце – забеспячэнню дасягнення задач крымінальнага працэсу ў трансгранічным вымярэнні – і будуюцца на адзіных прынцыпах (законнасці, павагі да правоў чалавека, узаемнасці, павагі суверэнітэту, двайной каральнасці, канкрэтнасці і г.д.), што надае інстытуту цэласную прававую канструкцыю, прадыктаваную заканадаўчай задумай, а не выпадковым тэхнічным аб'яднаннем праваў. Адзінства забяспечваецца таксама выкарыстаннем падобнай тэрміналогіі ў рамках дадзенага комплексу норм.

5. Унутраная структура. Прававы інстытут мае выразную логіка-функцыянальную структуру, якая ўключае: суб'ектаў (следчы, суд, пракурор, орган замежнай дзяржавы, кампетэнтны орган, іншыя ўдзельнікі), аб'ект (канкрэтнае працэсуальнае дзеянне – экстрадыцыя, перадача крымінальнага пераследу, прызнанне і выкананне прыговору замежнага суда і інш.), працэдуру (механізмы рэалізацыі), гарантыі. Усё гэта сведчыць аб наяўнасці ўстойлівай прававой структуры, здольнай рэгуляваць складаны працэсуальны механізм з міжнародным і замежным кампанентамі.

6. Юрыдычнае адзінства і наяўнасць агульных нормаў. Інстытут аб'яднаны не толькі працэдурнымі дэталямі, але і агульнымі нормамі (падстава аказання міжнароднай прававой дапамогі, агульныя ўмовы яе аказання і агульныя падставы для адмовы ў аказанні дапамогі, агульныя патрабаванні да просьбаў, кампетэнцыя дзяржаўных органаў у гэтай сферы (арт. 469, 470, 481, 491–497 КПК). Такія нормы выконваюць інтэграцыйную ролю, надаючы інстытуту юрыдычнае адзінства.

7. Фармальнае адасабленне ў заканадаўстве. У шматлікіх крымінальна-працэсуальных кодэксах (што было паказана вышэй) інстытут вылучаны ў асобную частку, главу, кнігу ці раздзел. У некаторых дзяржавах (напрыклад, Аўстрыя, Германія, Сербія, Чэхія) ён рэгулюецца спецыяльным законам, што таксама паказвае на яго фармальную адасабленасць. Хоць гэта не абавязковая прыкмета з пункту гледжання інстытута менавіта права, факт заканадаўчага афармлення ўзмацняе абгрунтаванне існавання інстытута, асабліва ў кантэксце сістэматызацыі заканадаўства.

Інстытут міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах ахоплівае ўсе асноўныя стадыі крымінальнага працэсу, што падкрэслівае яго скразны характар, тыповы для складаных прававых інстытутаў. Так, на стадыі ўзбуджэння крымінальнай справы можа ўзнікнуць неабходнасць перадачы крымінальнага пераследу замежнай дзяржаве.

Найбольш актыўна рэалізуюцца нормы гэтага інстытута ў стадыі папярэдняга расследавання (напрыклад, нормы звязаныя са збіраннем доказаў за межамі юрысдыкцыі,

з выдачай асобы для крымінальнага пераследу). На стадыі судовага разбору можа ўзнікнуць патрэбнасць у выкліку сведак, пацярпелых або экспертаў з замежнай дзяржавы. У стадыі выканання прыговору таксама можа ажыццяўляцца выдача асобы для адбывання пакарання, прызнанне і выкананне прыговору замежнай дзяржавы.

З улікам усёй сукупнасці разгледжаных прыкмет можна заключыць, што міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах на сённяшні дзень уяўляе сабой самастойны прававы інстытут крымінальна-працэсуальнага права. Ён характарызуецца ўнутранай сістэмнасцю, завершанасцю рэгулявання, логіка-структурным адзінствам, юрыдычнай цэласнасцю, а таксама ўстойлівым замацаваннем у крымінальна-працэсуальным заканадаўстве.

### Бібліяграфічны спіс

1. Мещанова, М. В. Система международного частного права Республики Беларусь / М. В. Мещанова. – Минск : БГУ, 2020. – 271 с.
2. Rechtswörterbuch / hrsg. von K. Weber. – 17., neubearb. Aufl. – München : Beck, 2002. – 1754 S.
3. Богданов, А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) / А. А. Богданов. В 2-х кн. : Кн. 2 / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. / отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М. : Экономика, 1989. – 351 с.
4. Самарын, В. І. Да пытання аб інтэрферэнцыі надзяржаўнага ў крымінальны працэс / В. І. Самарын // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2023. – № 4. – С. 32–39.
5. Богданов, А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) / А. А. Богданов. В 2-х кн. : Кн. 1 / редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. / отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М. : Экономика, 1989. – 304 с.
6. Бастрыкин, А. И. Взаимодействие советского уголовно-процессуального и международного права / А. И. Бастрыкин. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1986. – 136 с.
7. Общая теория государства и права: учебник / под ред. С. Ю. Наумова, А. С. Мордовца, Т. В. Касаевой. – Саратов : Саратовский социально-экономический ин-т (филиал) РЭУ им. Г. В. Плеханова, 2018. – 392 с.
8. Ким, К. В. Структура уголовно-процессуального института / К. В. Ким, К. К. Сейтенов, Т. М. Хашиева // Теория и практика судебной экспертизы. – 2015. – № 4. – С. 114–120.
9. Алексеев, С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит-ра, 1975. – 264 с.